

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ Ἡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ *

ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΝΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

§ 6. Χρόνος τοῦ παρακωτισμοῦ καὶ τῆς ἀχρηστοποιήσεως
τοῦ τύπου καὶ τὰ περὶ τούτου αἷτια.

Τοιοῦτος ὁ ἡμέτερος τύπος, οὗ τὸ κράτος ἐξετείνεται πότε ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἔτι. Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως ἡ ἔλευσις τῶν χρόνων, καθ' οὓς οὗτος ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἰσχυρὸν ἀνταγωνιστὴν αὐτοῦ, τὸν Ἱεροσολυμητικόν, εἰς ὃν οὐσιωδῶς ἐπανέρχεται ὁ γῆν ἐν χρήσει τόπος, ὁ ἀντικαταστήσας τὸ πρότερον ἐν τῷ κλίματι τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰσχύοντα ῥωματικὸν ἢ κοσμικὸν ἢ βυζαντινὸν τύπον. Περὶ τοῦ πότε περίπου τοῦτο ἐγένετο καὶ περὶ τοῦ τίνα τὰ εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην συντελέσαντα αἷτια, πρόκειται ἀκριβῶς ἐνταῦθα νὰ πραγματευθῶμεν. *Συμῶν* ὁ Θεσσαλονίκης πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του, ὀλίγον τι δηλαδὴ πρὸ τῆς παρὰ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹, ἐξαιρέσει τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας Ἱερουργίας, αἱ λοιπαὶ ἀκολουθίαι τοῦ τυπικοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας οὐδαμοῦ ἀλλαχῶς πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐν μέρει δὲ μόνον καὶ τῆς Κων/πόλεως ἐνεργοῦνται². Ἄλλ' ὡς μαρτυρεῖται πάλιν ἐκ τῶν λεγομένων του, καὶ ἡ ἐν ταῖς δύο ταύταις πόλεσι περιορισθεῖσα τέλεισι τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ῥωματικοῦ τύπου δὲν ἦτο πάλιν ἀπηλλαγμένη ὠρισμένων τινῶν περιορισμῶν. οἵτινες ἐμαρτύρουν τὴν παρέλευσιν τῆς ἀκμῆς τοῦ τύπου καὶ τὴν προσέγγισιν τῆς ὥρας, καθ' ἣν θὰ ἐξηφανίζετο ὀριστικῶς καὶ τὸ τελευταῖον ἔτι ἐναπομεῖναν ἵχνος τῆς χρήσεως καὶ τῆς ζωῆς του. Ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ δηλαδὴ εἶχε περιορισθῆ ἡ χρῆσις τῶν

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου σελ. 401.

1. Ἀνῆλθεν οὗτος εἰς τὸν θρόνον Θεσσαλονίκης μετὰ τὸ 1410.

2. *Συμῶν*, αὐτόθι σελ. 55β. «Αἱ λοιπαὶ δὲ ἀκολουθίαι [=ἐξαιρέσει τῆς θείας Ἱερουργίας] τοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τυπικοῦ ἐν τῷ παρόντι καιρῷ οὐκ ἐνεργοῦνται οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ φιλοχρίστῃ καὶ βασιλίδι πόλει». Πρβλ. καὶ τὴν εὐθὺς ἀμέσως ἐν τῇ ἐπομένῃ ὑποσημειώσει ἡμῶν παραπομπὴν εἰς σελ. 556 τοῦ *Συμῶν*.

ἀκολουθιῶν τοῦ τύπου ἐν μόνῳ τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας¹, ἡ δὲ τέλεισι αὐτῶν ἐγένετο οὐχὶ ἐν τῇ παραδοθείσῃ, ἀλλ' ἐν τινι νέῳ, παρ' αὐτοῦ τοῦ *Συμεῶν* φιλοτεχνηθείσῃ μορφῇ. Ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος—ὅστις ὑπῆρξε θυμαστικής καὶ θιασώτης τοῦ τύπου—ἠναγκάσθη, βλέπων τὴν ἀκηδῖαν ἐνίων καὶ τὴν πρὸς τὸν μοναχικὸν τύπον καὶ τοὺς τούτου κανόνας κλίσειν καὶ προτίμησιν τῶν πλειόνων, νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὰς τινὰς, ἧτοι εἰς μὲν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου νὰ προσθήσῃ τοὺς παρὰ πάντων ἄδομένους κανόνας, καθὼς καὶ τὰ ἐξαποστειλάρια καὶ τὰ στιχηρὰ τροπάρια τῶν Αἰνων², εἰς δὲ τὴν τοῦ ἑσπερινοῦ νὰ περιορίσῃ τὴν τῶν ἀντιφώνων ψαλμωδίαν μόνον κατὰ ἑσπερινοὺς τῶν Σαββάτων καὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, ἀλλὰ πάλιν ἐδῶ μετὰ τῆς ἐξῆς οὐσιώδους καὶ σπουδαίας ἀλλοιούσης τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ τύπου τροποποιήσεως, ὅτι κατὰ μὲν τὰ Σάββατα νὰ λέγηται εἰς μόνον ψαλμός, ὁ *Μακάριος ἀνῆρ* (=δ' α' τοῦ ψαλτηρίου), κατὰ δὲ τὴν Τεσσαρακοστὴν τὰ κατὰ τὸ ἔθος ἐξ ἀντίφωνα ἢ τὸ ἐν κάθισμα μόνον³. Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐν Κων/πόλει ὅμως ἴστανται τὰ πράγματα ἔτι χειρότερα, ἢ τέλεισι τοῦ ἁσματικοῦ τύπου εἶχε περιορισθῆ ἑνταῦθα εἰς τρεῖς μόνον ἑορτὰς τοῦ ἔτους ἧτοι εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ, (=14 Σ/βρίου), εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (=15 Αὐγούστου) καὶ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου (=13 Νοεμβρίου), πλὴν καὶ κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὴν τελευταίαν μόνον—δὲν εἶναι τόσον σαφὲς τὸ χωρίον τοῦ *Συμεῶν*—“δὲν ἦτο τακτικὴ καὶ ὑποχρεωτικὴ ἢ τέλεισι τοῦ ἁσματικοῦ, ἀλλὰ μόνον προαιρετικὴ, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐπιφερομένης σημειώσεως τοῦ *Συμεῶν*, «εἰ γε ἁσματικὴν τελέσει ἀκολουθίαν». Λόγῳ τοῦ προαιρετικοῦ τούτου χαρακτηῖρος φαίνεται, ὅτι ἢ δὲν ἐτελοῦντο τόσον σπανίως καὶ ἐν περιορισμένῳ μόνον κύκλῳ αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ἁσματικοῦ ἐν Κων/πόλει, ὥστε οἱ κάτοικοι αὐτῆς οἱ σύγχρονοι τοῦ *Συμεῶν*, εἶχον ἀπολέσει τελείως πᾶσαν ἔννοιαν τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἁσματικοῦ τύπου τὴν ἑσπερινὴν τοῦ ὁποίου ἐξελάμβανον, ὡς βεβαίῳ ὁ *Συμεῶν*, ὡς λειτουργίαν⁴. Ἐπὶ τῷ χρόνῳ λοιπὸν τοῦ *Συμεῶν* εἶχε λησμονηθῆ σχεδὸν πανταχοῦ ἢ ὑπαρξίς καὶ χρησιμοποίησις τοῦ ἁσματικοῦ τύπου. Παντοῦ, ἐν τε ταῖς μοναῖς καὶ ἐν ταῖς κοσμητικαῖς ἐκκλησίαις,

1. Αὐτόθι σ. 556 «Ἄλλ' ἢ μὲν ἁσματικὴ αὕτη ἀκολουθία πέπαυται ἐν πόλεσιν ἄλλαις, καλῶς οὖσα συντεθειμένη καὶ διὰ ψαλμῶν καὶ ἔμφωνιων τῷ Θεῷ ἀναφερομένη ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἡμετέρῃ ταύτῃ εὐσεβεστάτῃ πόλει, Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἐκκλησίαν, καθὼς ὄρας, ἀδελφέ, συντετήρηται καὶ μένει». Αὐτόθι σ. 624. «Εἰς ἣν [=Θεσσαλονίκην] ἄρτι καὶ μόνον ἐν μόνῃ τῷ τῆς Θεοῦ Σοφίας νε ρ ἐνεργεῖσθαι ὑπολέλειπται». Πρβλ. καὶ σ. 628.

2. Ὅρα *Συμεῶν* σ. 648 καὶ 556.

3. *Συμεῶν* αὐτ. σελ. 628.

4. *Συμεῶν*, αὐτ. σελ. 553.

5. *Συμεῶν* αὐτ. σελ. 625.

ἔτελεῖτο ἢ ἀπὸ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ τύπου τάξις, ὡς ἄλλως τε ρητῶς βεβαίωι τοῦτο ὁ *Συμεὼν*, λέγων (σ. 556). «Ἐν ταύταις δὲ ταῖς μοναῖς καὶ σχεδὸν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἢ ἀπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα τελεῖται τάξις». Καὶ περαιτέρω (αὐτ.) «Ταύτη οὖν ἐπακολουθοῦσι πᾶσαι αἱ ἱεραὶ μοναὶ καὶ ἐκκλησίαι, πλὴν τινων ἰδίᾳ τεταγμένων κατὰ καιροὺς τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κων)πόλεως ἀπὸ τῆς πάλαι τάξεως¹ καὶ ταῖς κοσμικαῖς ἐκκλησίαις² διὰ τὸ μὴ ἰσχύειν τελεῖν πάντα τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ³ οὐ γὰρ ψαλτήριον λέγουσι, πλὴν τῆς ἁγίας καὶ μόνης τεσσαρακοστῆς αἱ ἱεραὶ πᾶσαι μοναὶ ποιοῦσιν οὕτω [τ.ξ. λέγουσι ψαλτήριον πάντοτε]». Ἐχομεν λοιπὸν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὡς τελευταῖον χρονικὸν ὄριον τοὺς ἐγγυὲς καὶ ὀλιγόν τι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως χρόνους καθ' οὓς ὁ ἁσματικός τῶν ἀκολουθιῶν τύπος εἶχε, ἔξαιρέσει τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς Κων)πόλεως ἐκτοπισθῆ παντιοῦ ἐκ τῆς χρήσεως, ἀντικατασταθεὶς παρὰ τοῦ μοναχικοῦ, ὅστις ἔτελεῖτο παντοῦ, ἐν τε τοῖς μοναχικοῖς καὶ τοῖς κοσμικοῖς ναοῖς. Ἄλλ' ἐδῶ ἔχομεν τὰ τελευταῖα μόνον ἴχνη τῆς πάλης μεταξὺ τῶν ἀνέκαθεν ἀνταγωνιζομένων δύο τύπων, ἧς ἡ ἀρχὴ ἐξικνεῖται μέχρι τῆς Δ' ἔτι ἑκατ., ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν δηλώσεων καὶ ἀντιλήψεων τῶν ἀββάδων τῆς Αἰγύπτου, τοῦ Σινᾶ καὶ τῆς Καππαδοκίας. *Σημ.* (ἀρχὴ περιόδου). Ἐρωτᾶται νῦν, τίνα τὰ αἷτια τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ μοναχικοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ τύπου, τοῦ παραγκωνισμοῦ δὲ τοῦ κοσμικοῦ βυζαντινοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ κλίματι τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ δὴ πρὸ τοῦ ἐξαφανισμοῦ ἔτι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους; Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου ἀποσχόλησεν ἤδη *Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης*, ὅστις ἀνευρίσκει ὡς αἰτίας, δι' ἧς—ἔξαιρέσει τῆς Θείας ἱερουργίας—δὲν ἐνεργοῦνται αἱ λοιπαὶ ἀκολουθίαι τοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τυπικοῦ, οὐδ' ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Κων)πόλει, τὰς τῶν ἐθνῶν ἐπιδρομὰς γενικῶς, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν τῆς Κων)πόλεως παρὰ τῶν λατίνων ἄλων⁴ «διὰ τὸ καὶ αὐτὴν ποτε», λέγει (αὐτ. σ. 553), «ὑπὸ τῶν λατίνων ἄλῶναι καὶ τοῦ καλοῦ ἀπολέσαι καὶ ἀρχαιοτάτου ἔθους αὐτῆς». Ἄλλοτε πάλιν πρὸς τῇ αἰτίᾳ ταύτῃ ἀναφέρει τὴν ὀρθοθυμίαν γενικῶς, ἄλλοτε δὲ πάλιν τὴν δυσχέρειαν καθόλου, ἣν, λόγῳ ἀπασχολήσεως πλειόνων λειτουργικῶν προσώπων, παρουσιάζει ἢ τέλεισι τοῦ ἁσματικοῦ, τὴν εὐχέρειαν δὲ τῶν τοῦ μοναχικοῦ ἀκολουθιῶν, αἵτινες καὶ παρ' ἐνὸς μόνον δύνανται νὰ τελῶνται.

1. Ὑπονοεῖ ὁ *Συμεὼν* τὰς ἀνωτέρω κατονομασθείσας ἐορτάς, καθ' ἧς ἔτελοῦντο ἐνίοτε αἱ τοῦ ἀσκητικοῦ τύπου ἀκολουθίαι.

2. Ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν εὐθύς ἀμέσως ἐπιφερομένων, δὲν ὑπονοεῖ ὁ *Συμεὼν* ἐνταῦθα ὅτι ἔτελεῖτο ἐν τισὶ κοσμικαῖς ἐκκλησίαις κατὰ τὸ π.δ. βεβαίως τῆς Κων)πόλεως ὁ ἁσματικός τύπος ἐνίοτε, ἀλλὰ θέλει ἀπλῶς νὰ δηλώσῃ ὅτι δὲν τελοῦνται ἐν ταύταις ἅπαντα τὰ τῆς μακρᾶς μοναχικῆς τάξεως, ἀλλὰ περικόπτονται ἐνια' ὅπως τὸ ψαλτήριον ἴσως δὲ καὶ τίνα ἄλλα.

«Ἄλλὰ νῦν», λέγει ἐν σ. 661, «διὰ ῥαθυμίαν ἀφέθη [=ἡ τάξις τῶν ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν], ἣν ἔδει τηρεῖσθαι ταῖς καθολικαῖς καὶ ἐκκλησιαίαις ἢ πάντοτε ἢ κατὰ καιρὸν, εἰς τὸ μένειν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἀκατάλυτον— ἐν ταῖς μαναῖς δὲ γίνεσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ναοῖς τὴν μοναχικὴν ἀκολουθίαν ὡς καὶ δι' ἐνὸς ψαλλομένην»¹. Πρὸβλ. καὶ σελ. 907 «οἶμαι δὲ καὶ διὰ τὸ χρεῖαν ἔχειν ἱερέων πλειόνων τε καὶ ψαλτῶν», καθὼς καὶ σ. 556 «ὅτι δὴ καὶ παρὰ τινος μόνον δυνατόν ἐστι ταύτην γίνεσθαι [=τὴν μοναχικὴν], ἐπεὶ καὶ παρὰ μοναχῶν ἐξετέθη καὶ χωρὶς ἁσμάτων πολλάκις ἐν τοῖς κοινοβίοις ἐκτελεῖται».

Ἄλλ' αἱ παρὰ τοῦ Συμεὼν ἐκφερόμενα αἰτίαι αὐταῖς² δὲν φαίνονται ἡμῖν τόσοσ σοβαραῖ, ὥστε νὰ δικαιολογῶσιν πλήρως καὶ ἀπολύτως τὸν ἐκτοπισμὸν τοῦ ἁσματικοῦ τύπου καὶ τὴν παντελεῖ ἔκρῖξωσιν αὐτοῦ καὶ ἀπ' αὐτῆς ἔτι τῆς κοιτίδος αὐτοῦ, τὴν ἐνικατάστασιν δὲ αὐτοῦ διὰ τοῦ μοναχικοῦ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ τελευταῖος παρέχει εὐχέρειαν τινὰ περὶ τὴν τέλεσιν, ἀλλ' ἡ εὐχέρεια αὕτη παρέχεται μόνον, ὅσάκις πρόκειται περὶ τῆς ἰδιωτικῆς προσευχῆς, οὐχὶ δὲ περὶ δημοσίας, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα. Ἡ εἰς τοὺς ἐρημίτας παρεχομένη ἐκ συγκαταβάσεως καὶ κατ' οἰκονομίαν εὐχέρεια τῆς ἀνευ ψαλμωδίας τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀνευ ἱερέως ἔτι καὶ ναοῦ, ἂν κατ' οὐδένα λόγον ἐπιτρέπηται εἰς τὰ κοινόβια, ἐν οἷς προϋποτίθεται ἡ ὕπαρξις καὶ ναοῦ καὶ ἱερέως καὶ ψαλτῶν, πολὺ ὀλιγώτερον συγχωρεῖται. Εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς καὶ μάλιστα τοὺς ἐπισκοπικοὺς, μητροπολιτικοὺς καὶ πατριαρχικοὺς ναοὺς, οἵτινες δύνανται πάντοτε νὰ διαθέτωσι μεγαλύτερον τινὰ ἀριθμὸν λειτουργικοῦ προσωπικοῦ καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐορτάς. Ἡ πελωρία ἄλλωστε ἀνάπτυξις, ἣν ἀπὸ τῆς ΣΤ' ἐκ. καὶ ἐξῆς διὰ τῆς προσθήκης διαφόρων κανόνων, ἐπαλλήλων στιχηρῶν, ἀποστίχων, ἐξαποστειλαρίων καὶ καθισμάτων, ἔλαβον αἱ μοναχικαὶ ἀκολουθίαι δὲν ἔχει μόνον καταστήσει αὐτὰς πολὺ ἐκτενεστέρας τῶν τοῦ κοσμικοῦ τύπου, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἔτι ἁσματικώτερας. Ἡ ἐκτέλεσις κατ' ἀκολουθίαν αὐτῶν δὲν ἀπαιτεῖ ὀλιγώτερον λειτουργικὸν προσωπικὸν τοῦ τῶν ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν, οἵτινες ἐν ἀνάγκῃ δύνανται νὰ ἐπιτελεσθῶσι καὶ διὰ δύο μόνων προσώπων, ἐνὸς ἱερέως καὶ ἐνὸς ψάλτου. Ὁ παρὰ τοῦ Συμεὼν προβαλλόμενος λοιπὸν ἰσχυρισμὸς περὶ τῆς παρ' ἐνὸς καὶ μόνου ἐπιτελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου

1. Πρὸβλ. σ. 628 «Νῦν δὲ δι' ἀσθένειαν κ.λ.»—ἐν 556 ὀμιλεῖ περὶ ἀκηδιαστῶν καὶ ῥαθυμῶν.

2. Παρομοίας αἰτίας περὶ κατσιαχύσεως τοῦ μοναχικοῦ τύπου προσάγει καὶ ὁ Καισαρεία; Ἀμβρόσιος ἐν σελ. 133 ἐξ. τοῦ προμνημονευθέντος ἔργου του, Μελέτη ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὁρθρου κλ., ἥτοι τὴν συνεπείᾳ τῆς παρὰ τῶν Φράγκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπακολουθήσασαν ἐνδεῖαν καὶ τὸ ἐντεῦθεν προσελθὸν δυναστεύον καταλλήλων προσώπων, καθὼς καὶ τὸ σχοινοτενές (!) τῶν ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν.

ἰσχύει διὰ τινὰς μόνον αὐτῶν καὶ ἀφορᾷ τὴν ἰδιωτικὴν λατρείαν. Ὁ λόγος λοιπὸν τῆς εὐχέρειας περὶ τὴν τέλει τῶν μοναχικῶν μόνων ἀκολουθιῶν δὲν εὐσταθεῖ, οὐδ' ἐπαρκεῖ πρὸς ἐξηγήσιν τῆς γενομένης μεταβολῆς. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῶν ἐτέρων παρὰ τοῦ *Συμεῶν* προσαγομένων αἰτιῶν, εἴτε τῆς ἀμελείας καὶ ῥαθυμίας δηλαδὴ τῶν πολλῶν, εἴτε τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων γενικῶς, τῶν λατίνων δὲ ἰδιαίτερος. Διότι αἱ αἰτίαι αὗται, ἰσχύουσαι ἐπίσης καὶ διὰ τὰς ἀκολουθίας τῆς μοναχικῆς τάξεως, ἐξηγοῦσι βεβαίως ἄριστα τὸν μαρασμὸν ἢ ἐξαφανισμὸν ἔτι τοῦ ἄσματικοῦ, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐξηγοῦσι τὴν ἐπιβολήν, ἐπικράτησιν καὶ ἀκμὴν τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ἐκτὸς ἂν δομηθῆ τις ἐκ τῆς παραδόξου ἀρχῆς, ὅτι αἱ ῥαθυμοὶ ἐκ τῶν πιστῶν καὶ οἱ ἐπιδρομεῖς βάρβαροι ἔτρεφον ἰδιάζουσάν τινα κλίσιν πρὸς τὸν μοναχικόν, ἀποστροφῆν δὲ πρὸς τὸν ἄσματικὸν τύπον.

Ἐναντίον τοῦ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν λατίνων λαμβανομένου ἐπιχειροῦματος στρέφεται ἄλλως καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ λειτουργικὴ προᾶξις σύμπαντος τοῦ κατὰ τὴν Θ' καὶ Ι' ἐκ. ἐπιστραφέντος ἀνατολικοῦ κόσμου τῶν Σλαύων¹ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει σήμερον², ἥτις ὅμως ἐπ' ἀνέροχεται ὡς προεῖπομέν, εἰς τὴν ἱεροσολυμητικὴν τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα, τοῦθ' ὅπερ ὅμως μαρτυρεῖ, ὅτι, ἐπειδὴ τὴν προᾶξιν ταύτην παρέλαβον οἱ ὑπὸ λόγον λαοὶ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κων)πόλεως, παρ' ἧς καὶ προσηλυτίσθησαν εἰς τὸν Χριστόν, κατὰ τὴν Θ' καὶ Ι' ἐκ. ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ τῇ Κων)πόλει ὡς ἐπίσημος τῶν ἀκολουθιῶν τύπος οὐχὶ πλέον ὁ ἄσματικός, ἀλλ' ὁ ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων μοναχικός. Διότι θὰ ἦτο ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τελείως ἀκατανόητον καὶ ἀνεξήγητον τὸ πῶς καὶ διατὶ εἰς τοὺς νεοφωτισθέντας λαοὺς ἐπικρατεῖ ὁ καὶ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει σήμερον μοναχικός τύπος³. Τούτου ὅμως ἀληθεύοντος, ὅτι δηλαδὴ ἐν Κων)πόλει ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ι' καὶ Θ' ἔτι ἑκατονταετηρίδος ἴσχυεν ὡς ἐπίσημος τῶν ἀκολουθιῶν τύπος, οὐχὶ ἄσματικός, ἀλλ' ὁ μοναχικός, ἔπεται ὅτι τὸ γεγονός τοῦ παραγκωνισμοῦ τοῦ ἄσματικοῦ καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ μοναχικοῦ εἶχε λάβει χώραν ἤδη πρὸ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλαύων, ἦτοι πολὺ πρότερον τῆς ἐπιδρομῆς τῶν λατίνων.

Δι' ἅπαντας τοὺς λόγους τούτους ἐπιβάλλεται, φρονοῦμεν, ἡ ἀναζήτησις

1. Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων ὄρα *Φιλ. Βαρσίδου* Ἐκκλ. Ἱστορία Β', 23 ἐξ. Ὑπὸ τὸν ὄρον ἀνατολικὸς κόσμος τῶν Σλαύων νοοῦμεν οὐ μόνον τοὺς Ρώσσοις, ἀλλὰ καὶ τοὺς σκυθικῆς καθόλου καταγωγῆς Πατζινάκους, ὅσον καὶ τοὺς ταταρικῆς Χαζάρους καὶ τοὺς σλαυοφώνους Βουλγάρους.

2. Πρβλ. καὶ Baumstark, αὐτόθι σελ. 57.

3. Ὅρα καὶ *Μ. Γεδιῶν*, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 330, ὅτι ἡ ρωσικὴ μονὴ Περτζέσκου ἰδρυθῆσα ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Κων)πόλεως Ἰωάννου τοῦ Σιμιλίνου (1064—1073) εἶχε τὸ τυπικὸν τῆς Βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοῦ Γεωργίου, τοῦ διαδεχθέντος τὸν κατὰ τὸ ἔτος 1072 ἀποθανόντα πρωθυεράρχην τῆς Ρωσσίας Ἰλαρίωνα.

ἑτέρων λόγων πρὸς ἐξηγήσιν τῆς ἐν τῷ λειτουργικῷ ἡμῶν βίῳ ἐπελθούσης σπουδαίας ταύτης μεταβολῆς, ἣτις κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἔδει νὰ εἶχε λάβει χώραν πρὸ τῶν χρόνων τῆς Γ' τοῦλάχιστον ἑκατ., ἀλλ' ἴσως καὶ τῶν τῆς Θ' ἑκατ. ἔτι.

Ἐρωτᾶται ὅθεν, ὑπάρχει γεγονόςὸς σημαντικὸν πρὸ τῶν χρόνων τούτων ὅπερ νὰ ἐξηγῆ ὁπωσοῦν τὴν μεταβολὴν ταύτην;

Τὸ ἠθικὸν κῦρος τῶν Ἱεροσολύμων ὡς πόλεως τοῦ Κυρίου καὶ ὡς μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν ἦτο ἀνεκάθεν μέγα καὶ αἰγλήεν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἠθικὸν κῦρος τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐνισχυόμενον μάλιστα καὶ παρὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κύρους τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, δὲν ἦτο ὀλιγώτερον. Ἐπέπρωτο ὁμως νὰ ἔλθωσι χρόνοι, καθ' οὓς τὸ μὲν κῦρος τῆς Κων)πόλεως ἐμειώθη σημαντικῶς εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὀρθοδοξούντων, τὸ δὲ τῆς Ἱερουσαλήμ ἠΰξησε καταπληκτικῶς. Ἦσαν οἱ χρόνοι τῆς θλιβεραῆς ἐκείνης ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ χριστιανικῷ κόσμῳ ἔριδος περὶ τῶν εἰκόνων¹ καθ' ἣν ἡ Αὐλή τοῦ Βυζαντίου καὶ μεγάλη μερὶς ἱεραρχῶν καὶ λαοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἡ ἀκολουθοῦσα τὰ τῆς εἰκονομάχου Αὐλῆς σχέδια, εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι πρὸς τὸν λοιπὸν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς αὐτοκρατορίας ὀρθόδοξον κόσμον, τὸν κεκηρυγμένον ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Οἱ ἐκτὸς τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας διατελοῦντες πάσαι Ρώμης καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἀνατολῆς πατριάρχαι κατεδίκασαν καὶ διὰ συνόδων ἔτι τὴν μεταρρυθμιστικὴν ἀπόπειραν. Τότε καὶ ὁ ἐκ τῶν ἀδελφῶν τῆς παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός († περὶ τὸ 760) ἐξέδωκε τὰς φλογεράς ἐκείνας κατὰ τῶν εἰκονομάχων πραγματείας, ἐν αἷς ὑπεραπολογεῖται τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Δὲν ἔλειψαν βεβαίως αἱ διαμαρτυρίαι καὶ ἐκ τῶν ἔνδον τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλ' ἐνταῦθα πᾶσα διαμαρτυρία καὶ ἀντίστασις κατεπνίγετο διὰ τοῦ αἵματος, πᾶς δὲ θόρυβος κατεστέλλετο διὰ τῆς βίας. Σθεναρὰν καὶ ἀξιοθαύμαστον φανερὰν ἀντίστασιν κατὰ τῆς ἀνωθεν κτηνώδους ταύτης βίας ἀντέταξεν ὁ μοναχικὸς κόσμος καὶ τῆς αὐτοκρατορίας καθόλου, ἀλλ' ἰδιαιτέρως τῆς Κων)πόλεως, ἣτις εἶχεν ἀποβῆ ὅπως ἄλλοτε ἡ Συρία, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ, κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐντὸς καὶ πέρας αὐτῆς ἤδη ἐν ἔτει 518 ὑφίσταντο πλὴν τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν γυναικείων εἰσέτι 67 περίπου μοναστήρια ἀνδρῶν², μεταξὺ τῶν ὁποίων

1. Περὶ τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδος ὄρα Ἐκκλ. Ἱστορίαι Διομ. Κυριακοῦ Α' σ. 333 ἐξ., Φιλ. Βαφείδου Β', 30 ἐξ.

2. Ὁ ἀριθμὸς συνάγεται ἐκ τῶν ὑπογραφῶν τῶν ἀρχιμανδριτῶν, τῶν φερομένων ἐν τινι ἐγγράφῳ παρὰ Mansi, VIII, 1051—1056. Πρβλ. καὶ Δ' τόμ. σ. 543 τῆς ἀνωτέρω (ἐν σελ. 69, 4) προμνημονευθείσης Histoire de l'eglise τῶν Labriolle κλ. Εἰκόνα τινὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν ταῖς μοναῖς ταύταις ἐγγεγραμμένων ἀδελφῶν δύναται νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου.

ἔξεῖχε τὸ τῶν Στουδίων ἢ τοῦ Στουδίου¹, καταστὰν ἐν τῶν κέντρων τῶν Ἀκοιμήτων². Ἀπαράμιλλον καὶ ἠρωϊκὸν σθένος ἔδειξαν καὶ ἄλλοι, οἷοι Ἀνδρέας ὁ Καλυβίτης καὶ Στέφανός τις ἐκ τινος τῶν πέριξ τῆς Κων/πόλεως μονῶν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διεκρίθη Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ πρότερον μὲν ἀδελφὸς ἀπλῶς τῆς μονῆς τοῦ Σακκουδίου, μετὰ ταῦτα δὲ ἠγούμενος τῆς περιωνύμου μονῆς τῶν Στουδίων, ἀριθμούσης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὑπὲρ τοὺς χιλίους μοναχοῦς, τοὺς πλείστους ἐξ ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν ἔλκοντας τὸ γένος, ὅπως καὶ ὁ Θεόδωρος αὐτός³. Οὕτω ἐφαίνετο πάντοθεν, ἐσῶθεν καὶ ἔξωθεν, βαλλόμενον τὸ κῦρος τῆς Αὐλῆς τῆς Κων/πόλεως καὶ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς, ὅστις ἠναγκάζετο νὰ συγκατανεύη καὶ ἐπικυρώη διὰ συνόδων τὰς ἀνοσίους τῶν εἰκονομάχων μεταρρυθμίσεις, αἵτινες δὲν περιορίζοντο ἀπλῶς εἰς τὴν ἀποβολὴν τῶν εἰκόνων, ἀλλ' ἐξετείνοντο ἔτι καὶ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου. *Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος ἀπεκάλει, καθ' ἃ φέρεται, τὴν μὲν Θεοτόκον ἀπλῶς Χριστοτόκον, τὸν δὲ σύλλογον τῶν ἁγίων Χριστιανικὸν μυθολογικὸν Ὀλυμπον, τὰς τούτων δὲ πρεσβείας συνκίνη ἐπακουρίαν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀπηγόρευε πᾶν εἶδος ἐκδηλώσεως τιμῆς πρὸς αὐτούς⁴. Ὅτι αἱ τοιαῦται περὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων ἀντιλήψεις ὠδήγησαν καὶ εἰς γενικωτέραν τινὰ μεταρρυθμίσειν τοῦ λειτουργικοῦ καθόλου μέρους τῆς Ἐκκλησίας, οἷον εἰς τὴν κατάργησιν ἢ περιορισμὸν τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν νηστειῶν, εἰς τὸν ἐξωβελισμὸν τροπαρίων τινῶν καὶ μεταβολὴν ἐτέρων, πρὸδῶλον μαρτυρεῖται ὁμως ρητῶς καὶ ἐκ τινος ἐπιστολῆς Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων (Migne τόμ. 99, ἐπιστολαὶ II, ιε, σελ. 1164), ἐν ἣ μεταξὺ ἄλλων φέρονται καὶ ταῦτα «*παραστέλλονται ψαλμωδία ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδεται τι ἀντάδεται τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα*» ἀλλὰ καὶ τοῖς πασὶ πρὸς διδασκαλίαν παραδιδόμενα καὶ μεταστοιχείωσις τῶν πάντων ἀθεωτάτη»⁵. Ὑπὸ τοιαύτας τῶν πραγμάτων συνθήκας εἶναι εὐνόητον, ὅτι ὁ κοσμικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος ἔχει ὑποστῆ ἑνιαχοῦ ἐπιδράσεις τινὰς καὶ ἐκβιασμοὺς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει καταστῆ ὑποπτος καὶ περιέλθει εἰς ἀχρησίαν παρὰ τοῖς κύκλοις τῶν ὀρθοδόξων, ἀρεσκομένων εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀνοθεύτου μοναχικοῦ τύ-*

1. Ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου ἀνηγέρθη ἤδη τῷ 463. Πρβλ. Βαφείδου Ἐκκλ. Ἱστ. Α', 282.

2. Ἀκοιμητοὶ ἐκλήθησαν, ἐπειδὴ ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ἐσχόλαζον ἐκ περιτροπῆς καὶ ἀλληλοδιαδόχως περὶ τὴν θεῖαν λατρείαν.

3. Περὶ Θεοδώρου Στουδίτου ὄρα προχείρως *Κεθρηνοῦ Γεωργίου*, Σύνοψις Ἱστορίας Migne τόμ. 121 σελ. 881. 881. 892. 893. *Μιχαὴλ Γλυκά*, Migne, τόμ. 158, σ. 528. Πρβλ. καὶ *Κυριακοῦ Διομήδους*, Ἐκκλ. Ἱστορίαν Α' 340. 403 ἐξ.

4. Ὅρα *Διομήδους Κυριακοῦ*, αὐτόθι, I, 336. Φιλ. Βαφείδου Ἐκκλ. Ἱστορία Β' 34.

5. Πρβλ. καὶ Ἱστορίαν Ἐκκλ. Φιλ. Βαφείδου Β', 44.

που, ὅπως πάλιν εἶναι εὐνόητον, ὅτι, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 842 γενομένην νίκην τῆς ὀρθοδοξίας, ἥτις ἦτο καὶ νίκη τῶν μοναχῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν θιασωτῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἠΰξησε σημαντικῶς καὶ μεταξὺ τῶν κοσμικῶν ἔτι κύκλων¹. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἐπὶ τοσούτῳ μᾶλλον πιστευτόν, καθόσον ὁ μοναχικὸς τύπος δὲν περιεβάλλετο μόνον ὑπὸ τῆς αἴγλης, ἣν προσέδιδεν εἰς αὐτὸν ἢ Ἱεροσολυμητικῆ αὐτοῦ καταγωγῆ, ἀλλ' εἶχεν ἔτι ἐν τῷ μεταξὺ πλουτισθῆ διὰ πλείονων κανόνων καὶ τροπαρίων², δι' ὧν ἐξυμνοῦντο αἱ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ πράξεις, πλουσιώτερον καὶ ἐμφαντικώτερον ἢ ἐν τῷ δυσφημισθέντι ἁσματικῷ, τὸ ὅποιον ἢ ἀπ' αὐτοῦ ἀπουσία τῶν κανόνων καὶ ἢ παρ' αὐτοῦ φειδωλῆ χρήσις τῶν τροπαρίων ἐνεφάνιζον εἰς τὸ ἀπὸ τῆς νίκης τῆς Ὄρθοδοξίας καὶ ἐξῆς ἐπικρατῆσαν πνεῦμα οὐ μόνον ὡς ἀνεπαρκῆ πρὸς ἐξυτηρέτησιν τῶν νέων ἀναγκῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πενιχρὸν καὶ ἀκαλαίσθητον, λόγῳ τῆς γενικευθείσης τότε πρὸς τοὺς κανόνας καὶ τὰ τροπάρια ῥοπῆς καὶ κλίσεως πάντων, μὴδ' αὐτοκρατόρων ἔτι τινῶν ἐξαιρουμένων, ὅπως ἐπὶ π. δ. Θεοφίλου τοῦ εἰκονομάχου, ποιητοῦ ὕμνων τινῶν, *Λέοντος τοῦ Σοφοῦ* († 916) συνθέτου τῶν ἐωθινῶν δοξαστικῶν, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογενήτου*, ποιητοῦ τῶν ἐξαποστειλαρίων, *Θεοδώρου Δούκα* αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας (1255—59) ποιητοῦ τοῦ παρακλητικοῦ κανόνος³. Εἰς τὰς αἰτίας ταύτας ἄς προστεθῆ τέλος καὶ ἡ ὑπέροχος δύναμις, ἣν ἀπέκτησαν οἱ μοναχοὶ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἔτι τοῦ θρησκευτικοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ἰδίως μετὰ τὴν νίκην τῆς Ὄρθοδοξίας, ὅποτε ἡ Κωνσταντινούπολις κατέστη κέντρον τοῦ μοναχισμοῦ ἐκ τῶν τάξεων τοῦ ὁποίου προήρχετο ὁ ἀνώτερος κληρὸς. Οἱ Στουδίται διεδραμάτιζον τότε ἐν αὐτῇ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὅπερ πρότερον οἱ Σαββαῖται ἐν Ἱεροσολύμοις. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μονῆς τῶν Στουδίων, οὗ ὁ περίφημος ἡγουμένος *Θεόδωρος* ἀντιπροσώπευσε σθεναρῶς τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ *Μιχαὴλ* τοῦ Γ' (811—813)

1. Τὸ ἔτος 842, τέρμα τῆς περὶ εἰκόνας ἔριδος, θεωρεῖ ὡς τέρμα καὶ τῆς μεταξὺ Κων)πόλεως καὶ Ἱεροσολύμων ἐπελθούσης λειτουργικῆς ἀφοσιώσεως ὁ *Baumstark* ἐν σελ. 57 ἐξ. τοῦ προμνημονευθέντος ἔργου του.

2. ~~Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ εἰκονομάχοι ἐσπάραττον τὴν Ἐκκλησίαν, ἀνεφάνη ἡ ξυνορις τῶν μεγάλων αὐτῆς ὕμνογράφων. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμάς ὁ Μαΐουμᾶ ἢ Ἀγιοπολίτης. Ἔργον τοῦ πρώτου εἶναι ἡ Ὄκτωηχος καὶ οἱ κανόνες μερικῶν ἑορτῶν τοῦ δὲ δευτέρου οἱ κανόνες εἰς ἑορτὰς τινάς. Ὁρα *Ρομπότη* λειτουργικῆ σελ. 310—314. Τὸ ἔργον τούτων μεταφτυτευθὲν εἰς τὴν Κων)πόλιν συνεπληρώθη παρὰ τοῦ Στουδίτου Θεοδώρου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωσήφ τοῦ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης ἀναδειχθέντος, οἵτινες συνεπλήρωσαν τὸ Τριψῆδιον καὶ παρὰ τῶν Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ, τοῦ μετέπειτα μητροπολίτου Νικαίας, Γεωργίου τοῦ Νικομηδείας, Μητροφάνους τοῦ Σμύρνης καὶ μάλιστα Ἰωσήφ τοῦ ὕμνογράφου. οἵτινες συνεπλήρωσαν τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὰ Μηναία. Ὁρα αὐτόθι σελ. 311 ἐξ.~~

3. Ὁρα *Ρομπότη* αὐτόθι σελ. 319 ἐξ. Περὶ ἔτι καὶ τὰ περὶ *Κασσιανῆς* θρυλούμενα. Αὐτόθι σελ. 316.

φάσιν τῆς εἰκονομαχίας, ἰδρύνονται αἱ μοναὶ τοῦ Ἐθωσ, Ὀλύμπου, Πάτμου, Χίου κ. τ. λ.¹ Δι' ἀπάσας τὰς αἰτίας ταύτας ἔχομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλ' ἰδίως μετὰ τὴν τελικὴν νίκην τῶν Ὀρθοδόξων, πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ὁποίας πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον διεδραμάτισαν οἱ μοναχοί, ἐδημιουργήθη ὑπὲρ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου εὐνοϊκὴ τις ἀτμόσφαιρα², ἣν εἶχον πάντα λόγον νὰ ἐνισχύωσι καὶ προάγωσιν ἔτι μᾶλλον οἱ ἐκ τῶν μονῶν προερχόμενοι Ἐπίσκοποι, Ἀρχιεπίσκοποι, Μητροπολίται καὶ Ποιμενάρχαι, ὧν τινὲς διεκρίθησαν μάλιστα καὶ ὡς ὑμνογράφοι. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντων ὑμνογράφων μητροπολιτῶν, Ἰωσήφ τοῦ Θεσσαλονίκης, Γεωργίου τῆς Νικομηδείας, Μητροφάνους τοῦ Σμύρνης προσθέτομεν, ὅτι τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰγνατίου, διαδεχθέντος Θεοφάνη τὸν Γραπτὸν ἐν τῇ μητροπόλει Νικαίας, Ἀρσενίου ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας, Γερμανοῦ καὶ Μεθοδίου, ὁμολογητῶν, τῆς εὐσεβείας ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας καὶ Πατριαρχῶν τῆς Κων)πόλεως, τέλος δὲ τοῦ μεγάλου Φωτίου (ᾧρα Ρομπότη αὐτόθι σελ. 308. 317—318). Οὕτω δὲ ὁ μοναχικὸς τύπος, ὅστις εἶλκε μὲν τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ τυπικοῦ τοῦ Ἁγίου Σάββα³, εἶχε λάβει δὲ ἐν Κων)πόλει διὰ τῶν χειρῶν τῶν Στουδιτῶν πατέρων μικτὴν τινα μορφήν, ἤρχισε νὰ κατακτᾷ ὁσημέραι εὐρύτερον ἔδαφος ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ κοιτίδι τοῦ ἄσματος, ἐν τῇ ὁποίᾳ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ὁ ἐπίσημος τύπος⁴.

1. Ὅρα λεξικὸν ὑπὸ τὸ ἄρθρον Byzang.

2. Πρβλ. καὶ Baumstark σελ. 50 ἐξ.

3. Εἰς τῶν μάλιστα εἰργασθέντων πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς Ἱεροσολυμητικῆς λειτουργικῆς παραδόσεως εἰς Κων)πολιν θεωρεῖται ὁ ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὑμνογράφων καὶ εἰσηγητῆς νέου τύπου ὑμνογραφίας, τῆς ποιήσεως τῶν κανόνων, γενόμενος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης († 726). Οὗτος Ἱεροσολυμίτης μοναχὸς ὢν, παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Κων)πόλει ὡς ὀφρανοτρόφος καὶ Ἀρχιδιάκονος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἐχημάτισεν δὲ εἰτα Μητροπολίτης τῆς Γόρτυνος καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κρήτης. Ὅρα περὶ Αὐτοῦ Ρομπότη αὐτόθι σελ. 307 ἐξ. λεξικὸν Gabrol ὑπὸ τὴν λέξιν Ἀνδρέας ὁ Κρήτης.

4. Ὑπὲρ τῆς ἐπισημότητος τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἠδύναντο νὰ προσαχθῶσιν ἴσως καὶ τὰ περὶ Ἀθωνος τοῦ Ἀρμενίου (813—820) καὶ Θεοφίλου (829—842) λεγόμενα, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι παρ' ἀμφοτέροις τούτοις ἦσαν ἐν χρήσει οἱ τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἀκολουθίαι. Οἶον περὶ τοῦ Ἀθωνος λέγεται (Κεδρηνοῦ: Σύνοψις Ἱστορίας Migne 121, 944) «Εἰώθει γὰρ καὶ ταῖς ψαλμοδίας ἐξάρχειν τῶν αἰνῶν, καὶ μάλλον ὅτι ἐν τῇ Χριστοῦ γεννήσει οἱ τῆς ἐορτῆς κανόνες ἐψάλλοντο· ἐξῆρχε γὰρ τῶν ψδῶν τορωτέρω καὶ ἀγρία φωτῆ, καὶ ὅτε τῆς Ζ'. κατήρχετο τοῦ εἰρμοῦ, τοῦ λέγοντος «Τῷ παντένικτι ἐξεφαύλισαν πόθω κλπ». Ἡ μνεία ἐνταῦθα κανόνων καὶ εἰρμῶν αὐτῶν προϋποθέτει ἀναμφιβόλως τὸν μοναχικὸν τῆς ἀκολουθίας τύπον, πλὴν ἂν ἐννοηθῶσιν ταῦτα ὡς μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὴν τοῦ ἄσματος ὄρθρου ἀκολουθίαν, τὴν κατὰ ἐπισήμους τινὰς ἐορτὰς ἐκτάκτως ψαλλομένην. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχει μετὰ τούτου τὸ βέβαιον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶλαι τοῦτο, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα, ὡς μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ τῶν συμφραζομέ-

Βεβαίως ἡ πλήρης ἐκτόπισις τοῦ ἁσματικοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ διὰ μιᾶς καὶ ἀθρόως, ἐπειδὴ, εἶχεν βαθυτάτας οὗτος ρίζας εἰς τὴν λειτουργικὴν παράδοσιν τῆς Κων/πόλεως, ἐγεραίρετο ὡς ἀρχαιοτάτη παράδοσις τῶν Πατέρων, περιορισθῆ ὁμως, ὡς φαίνεται, ἡ τέλεσις αὐτοῦ ἢ ἐν ὠρισμέναις μόνον ναοῖς ἢ ἐν τακταῖς μόνον ἡμέραις τοῦ ἔτους, ὡς ἡδύνατο νὰ συναχθῆ ἐκ τῆς ἀναλογίας τῶν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις συμβάντων ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ τῇ Κων/πόλει, καθ' ἃ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ εἶχε περιορισθῆ ἐν μόνῳ τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐν τακταῖς μόνον ἡμέραις τοῦ ἔτους. Ἄλλ' ὁ περιορισμὸς οὗτος, ἀποτελεῖ περιφανῆ τοῦ μοναχικοῦ τύπου νίκην, δι' ἧς ἐξησφαλίζετο ἡ ἐπίσημος αὐτοῦ ιδιότης καὶ ἡ ἀκόλουτος εὐρυτέρα κατ' ἀκολουθίαν ἐξάπλωσις ἀπετέλει ταυτοχρόνως ἔμμεσον κατὰ τοῦ ἁσματικοῦ καταδίκην καὶ θανάσιμον κατ' αὐτοῦ πλῆγμα. Ἄλλὰ παρὰ τὴν κατ' ἀρχὴν ἐξαγγελθεῖσαν παρὰ τοῦ πανισχύρου τότε μοναχικοῦ πνεύματος καταδίκην τοῦ ἁσματικοῦ εἰς θάνατον, ἡ ἡμέρα τοῦ ὀριστικοῦ καὶ τελειωτικοῦ αὐτοῦ θανάτου ἔφθασε μόλις μετὰ παρέλευσιν τεσσάρων ἕως πέντε περίπου ἑκατονταετηρίδων. Ἀπαντῶμεν αὐτόν, εἰ καὶ ἐν περιορισμένη ἰσχύσει, ἐν τῇ μέτρῃ τῶν χρόνων τῆς παρὰ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως διηκούσῃ λειτουργικῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. Ἐν Κων/πόλει ἐτελοῦντο αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ἡμετέρου τύπου κατὰ τακτὰς ἡμέρας τρεῖς, τοῦ ἔτους, ἐν δὲ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας καθ' ἑκάστην, ἀποτελοῦσαι τὸν μόνιμον καὶ ἐπίσημον τύπον τοῦ ναοῦ τούτου. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ἔτι ἐψάλλετο ἑνιαχοῦ μέχρι τῶν χρόνων Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδαρίου ὁ ἑσπερινὸς τύπος τῆς ἀκολουθίας κατὰ τὸν λυχνικὸν τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐν τῷ τέλει τοῦ ὑπ' ἀριθμ. Α 165 μουσικοῦ τεύχους τῆς ἐν Ἀθῶνι μονῆς Λαύρας φερομένης σημειώσεως, καθ' ἣν εἰς ἐφύμνιον ἐν τῷ γ' ἀντιφώνῳ, *Αἰνεῖται τὸν Κύριον* (ψ. 116) ἀντὶ τοῦ συνήθως ἠδομένου *Ἄγιος ὁ Θεός*, ψάλλεται κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τὸ *Χριστὸς ἀνέστη*, κατὰ τὴν παρὰ τοῦ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου γενομένην μεταβολήν. Ὅτι δὲ καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἔτι τοῦ ὀριστικοῦ θανάτου τοῦ εἶχεν ὁμοίαν διαφόρως προσδιαφορεθεῖσαι καὶ ἀλλοιωθεῖσαι, μαρτυρεῖται ἐκ τε τοῦ ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντος παραδείγματος *Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης*, ὅστις ἐπέφερε σημαντικὰς τινὰς μεταβολὰς εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ τύπου καὶ ἐκ τῶν μικτῶν ἐκείνων τύπων, οὓς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

νον (ὄρα αὐτόθι, Migne 121, 941—949), περὶ ἀκολουθίας καὶ ψαλμωδίας γινόμενης ἐν τῇ ἀνακτορικῇ ἐκκλησίᾳ, δηλ. ἐν ἰδιωτικῷ ναῷ.—Περὶ τοῦ *Θεοφίλου* δὲ (αὐτόθι σελ. 1000) λέγεται, ὅτι «ἐφιλοτιμεῖτο καὶ μελωδὸς εἶναι», καὶ ὅτι εἶχε προτραπῆ νὰ συνθέσῃ ὕμνους τινὰς καὶ μελοποιήσῃ στιχηρά, «φέρεται δέ», λέγεται ἔτι ἔδῳ, «καὶ τις λόγος ὡς πρῶτος τοῦ μέλους βαλλόμενος κατὰ τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν ἐν παιδρῷ πανηγύρει οὐ παρητήτατο τοῦ χειρονομεῖν. Καὶ τὸ στιχηρὸν δὲ τὸ κατὰ τὴν Βασιφόρον, τὸ *ἐξέλεστε ἔθνη* τοῦ ἐκείνου φασὶν εἶναι τόκον».

Ἐπίλογος

Αὕτη ἡ ὀνομασία, ταῦτα τὰ μέρη καὶ τοιαύτη ἡ ὑφή τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὑμετέρου τύπου, ὅστις, ὡν βλάστημα τῆς Βυζαντινῆς λειτουργικῆς παραδόσεως, ἐξετείνεται ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης ἄχρι καὶ τῆς Ἀντιοχείας. Οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς καὶ ἰσχύος αὐτοῦ συμπίπτουν πρὸ τῶν περὶ τῶν εἰκόνων ἐριδῶν, ἔκτοτε ὅμως εὐρῶν ἰσχυρὸν ἀνταγωνιστὴν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ παρὰ τῶν πανισχύρων τότε καταστάντων μοναχῶν θεραπευομένου Ἱεροσαλυμητικοῦ τύπου, ἤρχισε τὸ κράτος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ κατ' ἀρχάς μὲν νὰ περιορίζεται, ὕστερον δὲ βαθμηδὸν νὰ ἐκλείπη ὀλοσχερῶς. Αἱ ἐνὸς τῶν θαυμασιῶν αὐτοῦ, *Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης*, ὑπὲρ τῆς διαρκοῦς καὶ αἰωνίου διατηρήσεως αὐτοῦ συστάσεις καὶ θερμοὶ ἐκκλήσεις δὲν εὐρον ἤκω παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ συνεπισκόποις καὶ τοῖς τούτων διαδόχοις. Διὸ συνέβη νὰ ἐξαφανισθῇ τελείως ἐκ τῆς λειτουργικῆς ἡμῶν πράξεως σεβαστὴ καὶ ἀρχαιοτάτη παράδοσις τῶν Πατέρων, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ τηρηθῇ χάριν τῆς ἱστορίας τοῦλάχιστον, τελουμένη ἐν ταῖς καθολικαῖς τοῦλάχιστον Ἐκκλησίαις ἢ πάντοτε ἢ κατὰ καιρούς. Τοιοῦτό τι συνιστᾷ ἀκριβῶς *Συμεῶν ὁ Θεσσαλονίκης*, λέγων (αὐτόθι σελ. 556). «Καὶ δέομαι ὑμῶν ἐν Χριστῷ συντηρεῖσθαι ταύτην τὴν τάξιν μέχρι παντὸς ὡς σπινθῆρα τινὰ θεῖον μένειν ἐν ἡμῖν τὴν παράδοσιν τῶν Πατέρων· ἦν καὶ ἡμεῖς βουλόμενοι ἀσινῆ τηρεῖσθαι καὶ μένειν ὡσπερ ἥδυμά τι καὶ ἄρτυμα γλυκαῖνον σνηρημόσαμεν αὐτῇ καὶ τὰ τῶν κανόνων, ἵνα μὴ τις γογγυστῆς κλπ.». Καὶ ἄλλαχοῦ (ἐν σελ. 661). «Ἄλλὰ νῦν διὰ ῥαθυμίαν ἀφοιθῆ, ἦν ἔδει τηρεῖσθαι ταῖς καθολικαῖς καὶ Ἐκκλησιαίς ἢ πάντοτε ἢ κατὰ καιρόν, εἰς τὸ μένειν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἀκατάλυτον...».

Εὐχῆς καὶ πολλοῦ λοιπὸν ἐπαίνου ἄξιον ἔργον θὰ ἦτο, ἐὰν σήμερον παραλλήλως πρὸς τὴν καταβαλλομένην παρὰ τινων ἱεραρχῶν προσπάθειαν πρὸς ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαιοπρεπεστάτης λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου, ἐπεδιώκετο καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἄσματος τύπου, ὅστις ἀποτελεῖ ἄλλως τε καὶ τὴν κοσμικὴν λειτουργικὴν παράδοσιν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας.

Πρὸς τοιοῦτόν τινα, ἀλλ' ὡς ἑπώτερον, σκοπὸν ἀπέβλεπεν ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς καὶ ἡ σύνταξις τῆς παρουσῆς πραγματείας.